

finestra

Joan Manuel Tresserras

“Nova comunicació i consciència augmentada”

Conferència inaugural del curs 2019-2020 de l'Institut d'Estudis Ilerdencs
Celebrada a Lleida, el 23 de desembre de 2019

Fotografia: Institut d'Estudis Ilerdencs

En aquesta conferència inaugural del curs 2019-2020, a l'Institut d'Estudis Ilerdencs, Joan Manuel Tresserras (1955), professor de Comunicació de la UAB, aborda la qüestió de la naturalesa de les transformacions que experimenten els sistemes de comunicació contemporanis. Explora alguns canvis en els llenguatges i les formes socials d'interrelació i d'organització. I es planteja si constitueixen un veritable canvi de paradigma, i si els seus efectes sobre les nostres formes de vida i de consciència ens fan avançar cap a la conformació d'una nova humanitat.

Moltes gràcies, president, direcció i membres de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, amics i amigues. És un honor haver estat convidat a Lleida, a aquesta sessió, a parlar —i a especular— d'una qüestió tan complexa com aquesta: la naturalesa de les transformacions que estem experimentant. Particularment, dels canvis que es produeixen en el camp de la comunicació i que originen profundes mutacions en els nostres estils de vida. La qüestió general que voldria plantejar, més enllà del títol d'aquesta conferència, és si hem entrat en un cicle marcat per un salt evolutiu en marxa. Si estem assistint o no —com s'insinua des de diverses ciències socials— a l'aparició d'una nova humanitat. En definitiva, si ja hem entrat en un període revolucionari —per la singularitat, radicalitat, profunditat i celeritat dels canvis— que donarà pas a l'emergència d'una nova humanitat.

Per entrar directament en el terreny de la comunicació voldria començar per reivindicar-ne el caràcter constitutiu: no és concebible cap societat sense comunicació, sense el seu corresponent sistema comunicatiu. Un grup humà qualsevol, sense sistema

de comunicació, seria un simple agregat d'individus. Perquè aquests individus, en zones diferents del planeta, puguin arribar a cooperar i a establir entre ells unes rutines que acabin generant alguna mena de cultura o tradició, cal que disposin d'un sistema de comunicació que els vinculi. Hi ha d'haver algun teixit comú que permeti aquesta cooperació.

La majoria d'estudiosos de la comunicació a Europa i a Catalunya, encara avui, reivindiquen la unitat del seu camp disciplinar a partir de la delimitació d'un objecte d'estudi compartit: els fenòmens de comunicació. Uns fenòmens que segles enrere no tenien gaire visibilitat, però que amb la irrupció de la cultura de masses haurien guanyat centralitat i relleu acadèmic —tot i que encara es publiquen històries del segle XX que ignoren l'impacte transformador de la televisió. Tanmateix, els mateixos investigadors i investigadores, que reconeixen l'existència d'un objecte d'estudi compartit, pensen majoritàriament que no hi ha, al capdavant, una comunicologia, que no hi ha una perspectiva del món que es pugui projectar des de la comunicació. Segons ells i elles hi hauria més aviat

Ens vam fer humans justament perquè vam començar a ser capaços de comunicar-nos de maneres cada vegada més complexes

la possibilitat d'una antropologia de la comunicació, una economia de la comunicació, una història de la comunicació, una psicologia de la comunicació. És a dir, tantes perspectives sobre la comunicació com ciències socials consagrades hi ha. Hi hauria tot just un conjunt de fenòmens —de comunicació— que mereixen ser analitzats, però no justificarien bastir una perspectiva pròpia, sinó que haurien de sumar tantes perspectives com disciplines auxiliars trobaríem. De pròpia, però, cap. Permetin-me que, contràriament a aquests col·leagues, afirmi que hi ha una possible perspectiva des de la comunicació. I que ens és avui imprescindible per aproximar-nos a la comprensió crítica del present i les transformacions que el travessen.

Les societats es poden analitzar de moltes maneres, però hi ha una perspectiva que analitza tota l'activitat humana en termes de «processos de producció», i això proporciona una perspectiva econòmica. Diem que hi ha una mirada econòmica sobre la realitat, sobre tota la realitat, que para l'atenció en el conjunt de les activitats humanes considerant-les portadores d'alguna mena de treball

transformador de la natura, participants en processos de producció. Si mirem l'activitat humana procurant identificar els processos de producció que suscita, obtenim una perspectiva «econòmica» del conjunt de la vida social. Això es considera legítim perquè l'existència i la importància de la dimensió «econòmica» de la realitat tothom la dona per descomptada: totes les societats tenen alguna mena d'economia. Hi ha una altra dimensió de les considerades secularment legítimes i totalitzadores, que és la política: consisteix a analitzar la realitat no pensant només que hi ha quatre o cinc activitats específicament polítiques segregades de la resta, sinó entenent que tota l'activitat humana es produeix generant i participant en fluxos de poder, mecanismes de dominació. Si quan avaluem el conjunt de les activitats humanes parem l'atenció preferent no pas en el factor «producció» sinó en el fet que participen de l'establiment de relacions socials portadores de fluxos de poder, obtenim una perspectiva «política» de la realitat.

Des del punt de vista de la comunicació podem fer una operació similar.

Ja he comentat que no hi ha cap societat que no disposi del seu corresponent sistema de comunicació. Voldria afegir ara que tots els sistemes de comunicació fan referència al conjunt de l'activitat humana. No hi ha unes pràctiques de comunicació segregades de la resta de l'activitat humana, sinó que justament aquells processos de producció, o aquells fluxos de poder desplegant-se per la societat, són possibles perquè totes aquelles activitats participen d'un sistema de circulació i difusió de significats. D'aquesta circulació social dels significats en diem semiosi. El sistema de comunicació és la infraestructura de la semiosi: la semiosi és la substància de la comunicació.

Així doncs, la comunicació és constitutiva de qualsevol societat. I justament perquè és constitutiva té un paper rellevant en el canvi evolutiu més important —des de la nostra perspectiva— que s'ha produït al planeta: el procés d'hominització. Ens vam fer humans justament perquè vam començar a ser capaços de comunicar-nos de maneres cada vegada més complexes; perquè vam ser progressivament capaços d'encetar formes de construcció col·

El caràcter socialment constitutiu de la comunicació és perfectament coherent amb el seu paper decisiu en les grans revolucions culturals i els petits salts evolutius

lectiva, comunitària, d'intel·ligibilitat. Perquè vam fer-nos i som encara constructors de llenguatges. Perquè ens podem reconèixer i ens podem posar d'acord, o podem discrepar i confrontar-nos. L'hominització, que va tenir fases inicials d'evolució i d'adaptació dels nostres cossos va fer-se finalment sobretot cultural. La comunicació és també el conjunt dels recursos de tota mena que fan possible el sorgiment i la reproducció ampliada de les cultures.

En algun moment del procés d'hominització vam començar el desplegament del que considerem formes superiors de consciència i vam passar, en conseqüència, de la condició d'objectes de l'evolució de la vida, a ser-ne subjectes; a afirmar-nos com a subjectes. Som l'animal capaç de pensar actuant i actuar pensant. Ens distingeix el fet de posseir una consciència, que és la font primordial de la nostra voluntat i el reducte inexpugnable de la nostra llibertat.

Tecnologia, comunicació, cultura

En darrer terme, la conformació d'unes consciències humanes, que

va ser un procés molt complex però que es va produir a molts llocs diferents de manera gairebé simultània, fou el resultat de l'establiment de xarxes i ecosistemes de comunicació. No ens ha de sorprendre, doncs, que ordinàriament construïm les nostres consciències amb els mateixos llenguatges amb els que ens expressem i cooperem. O que el nostre discurs interior s'elabori amb les mateixes llengües que utilitzem per relacionar-nos els uns amb els altres.

El caràcter socialment constitutiu de la comunicació és perfectament coherent amb el seu paper decisiu en les grans revolucions culturals i els petits salts evolutius. Justament el que volem debatre avui és si ara, a través de les noves tecnologies de la informació i la comunicació, estem assistint a un nou salt evolutiu qualitativament rellevant: l'aparició d'una nova humanitat.

Com es va passar dels antics nuclis tribals a les ciutats i els imperis? Les ciutats i els imperis van ser possibles quan hi hagué la capacitat de gestionar sistemes de comunicació més complexos; gràcies, per

exemple, a formes rudimentàries d'escriptura i comptabilitat; «memòries externes». En bona mesura els imperis primitius, com els actuals, es despleguen expandint i unificant els llenguatges, els sistemes de creences, els marcs de referències i els imaginaris. L'espasa va acompanyada sovint de la creu, la mitja lluna o la promesa d'un paradís consumista; i d'una llengua que obre i tanca l'accés a determinades formes de cultura. Les dotze llengües més parlades avui, amb més de 100 milions de parlants cadascuna, totes han estat utilitzades en algun moment com a instruments dels més poderosos imperis. I aquest ha estat el factor determinant, en tots els casos, perquè siguin ara els vehicles preferents dels grans conglomerats i plataformes de la cultura digital.

Encara és ben viu el debat sobre si la difusió de la impremta de tipus mòbils, l'adveniment de la «galàxia Gutenberg», va suposar una revolució o no. La implantació progressiva d'aquella tecnologia va acabar alterant profundament la circulació de la informació, la difusió del coneixement i va fer possible el funcionament d'administracions i

En la seva forma més elemental i bàsica, tant en termes individuals com col·lectius, la comunicació s'ocupa de la mediació entre l'experiència i la consciència humanes

burocràcies gegantines. Tot un canvi comunicatiu que va trigar segles a culminar. Encara que la seva irrupció es va produir al segle XV a Europa, no va ser fins els segles XVII i XVIII que assoleix una expansió que ens permet ara associar-la a la primera revolució industrial i reconèixer-la com la primera màquina de producció en sèrie. Sí, va ser la impremta, abans que les filadores i els telers mecànics, la primera màquina de la revolució industrial.

Potser les transformacions que va introduir la impremta no van ser prou ràpides, però sens dubte va acabar provocant un canvi de paradigma. L'increment de l'alfabetització a gran escala, sobretot a partir del segle XIX, farà emergir una nova mena de societat lectoescriptora moderna. Durant més de quatre segles —sobretot a l'Occident— la impremta condicionarà la naturalesa de la cultura i els principals mecanismes de la seva reproducció. Fins que, arran de la segona revolució industrial i en plena era de les noves masses urbanes, s'haurà d'adaptar —primer— a l'apoteosi de l'audiovisual analògic, i després —més recentment— al digital. Finalment, després d'un parèntesi d'he-

gemonia lectoescriptora, de domini del text, la cultura ha tornat a fer-se globalment audiovisual, i ha convertit l'hipertext en línia, per defecte, en el seu suport ordinari.

Els progressos en la comunicació han estat decisius en la conformació de les societats, les cultures i les formes de vida modernes. Si ens fixem en la generació del trànsit del segle XIX al XX, la de la irrupció de la premsa de masses, veurem el vertiginós ritme de les mutacions: en el menjar, la manera de vestir, la higiene, la moralitat, l'interior de les cases, l'organització del temps, el gust, l'esport i el culte al cos. Una generació que va procurar no veure's desbordada per l'impacte de l'electrificació, els automòbils, el telèfon, el cinema, el gramòfon, els gratacels, els viatges transatlàntics, els avions, els nous fàrmacs, els anestèsics i analgèsics. A l'àrea de Barcelona, per exemple, al 1900 l'esperança de vida era de poc més de 30 anys, i cap al 1930 ja era de prop dels 60 anys. En tres dècades, amb l'impacte estadístic de la reducció de la mortalitat infantil, l'esperança de vida havia crescut gairebé 30 anys. El món i la vida havien, efectivament, canviat.

Ara, més d'un segle després d'aquella generació elèctrica, som nosaltres els que estem immersos en una profunda transformació de les formes de vida. Encara més radical i intensa que aquella. Per això, pot tenir ple sentit que ens interroguem sobre el caràcter d'aquesta transformació. I que considerem si, de la mà de la revolució digital, la Intel·ligència Artificial, la robòtica, l'edició genètica i les diverses tecnologies associades, ha començat a emergir o pot acabar emergint-ne una humanitat qualitativament diferent; una nova humanitat.

La funció medidora de la comunicació social. Les indústries de l'experiència

Tendim a confondre la comunicació amb els mitjans de comunicació, que ve a ser com confondre l'educació amb l'escola. Barregem massa sovint la funció social amb l'aparell o els dispositius que la realitzen en un període determinat. Abans de l'escola, la gent ja s'educava, ja hi havia transmissió de coneixement entre les generacions. Però amb l'aparició històrica de l'escola, aquesta assumirà un paper central en la funció

La revolució tecnològica i digital ha alterat completament els anteriors ecosistemes que sostenien aquestes mediacions. I, en conseqüència, ha modificat els procediments tradicionals de construcció de les consciències i del sentit del món i de la vida

educativa. Una cosa semblant passa amb els mitjans de comunicació, que aniran protagonitzant l'acceleració de la circulació d'informació que caracteritza la modernitat. Fins ara, quan les xarxes socials han obligat els mitjans convencionals a reubicar-se en l'ecosistema comunicatiu.

Què és, doncs, la comunicació? Establert el seu caràcter constitutiu, quina és la seva funció social?

En la seva forma més elemental i bàsica, tant en termes individuals com col·lectius, la comunicació s'ocupa de la mediació entre l'experiència i la consciència humanes. La distinció teòrica entre el moment de l'experiència i el de la consciència permet posar l'accent en la mediació entre ambdues. Una experiència que remet al cos, a les terminacions sensorials, a la percepció que tenim de nosaltres, dels altres i de l'entorn. I una consciència que se'ns presenta com l'absorció neuronal —mental— d'aquelles percepcions per tal d'organitzar-les, fer-les comprensibles i incorporar-les a les nostres cadenes de significats i de sentit.

D'ençà de mitjans dels anys 1980, amb l'Enric Marín (1955) hem intentat elaborar una proposta de definició de la comunicació social i la cultura. Aquesta seria la seva formulació aproximada:

En el curs de la vida social, els subjectes històrics generen un conjunt de recursos simbòlics, llenguatges, i formes d'interrelació, que fan possible la vinculació entre la seva experiència i la seva consciència. Aquests recursos, llenguatges i formes es despleguen en tots els espais de mediació entre l'una —l'experiència— i l'altra —la consciència. Aquests espais de mediació, organitzats segons la lògica de la producció, l'intercanvi i l'apropiació de significats, integren la comunicació social. D'aquesta manera la comunicació esdevé sempre la infraestructura de les cultures.

Podem dir que tot això és massa abstracte i no aclareix gaire les coses. Però hem de considerar que aquest espai teòric de les mediacions entre l'experiència i la consciència dels humans es correspon amb un espai històric real, material, travessat per tota mena de contra-

diccions, pressions i conflictes. És l'espai central on es dirimeixen les batalles culturals per l'hegemonia: difondre les pròpies concepcions i creences, la pròpia llengua i cultura, les pròpies representacions, el propi patrimoni simbòlic i el sistema de valors. Més específicament: és l'espai on s'actua per expandir la pròpia religió, uns determinats costums, una ideologia, un model escolar, una concepció de la família, de la identitat, del gust, de la moralitat, del que és acceptable i el que pot ser denigrat i perseguit. Un espai cada vegada més dens i complex en el que operen indústries poderoses, projectes de dominació i de programació social. I que ha suscitat la formulació de metàfores tan amenaçadores com la del Gran Germà, síntesi de les estratègies d'alienació i control i del risc que suposen: «desposseir» els subjectes de la seva consciència, per poder substituir-la.

La revolució tecnològica i digital ha alterat completament els anteriors ecosistemes que sostenien aquestes mediacions. I, en conseqüència, ha modificat els procediments tradicionals de construcció de les consciències i del sentit del món i de la vida.

No es tracta d'indústries de la consciència, sinó d'indústries de l'experiència que actuen sobre els fonaments de la construcció social de la realitat i densifiquen exponencialment les mediacions

Karl Marx (1818-1883) i Friedrich Engels (1820-1895), a *La Ideologia Alemanya*, exposaven com «no és la consciència de l'home allò que determina el seu ésser, sinó que, contràriament, és el seu ésser social allò que determina la seva consciència». Tanmateix, els autors de l'Escola de Frankfurt —de Theodor Adorno (1903-1969) a Hans M. Enzensberger (1929)—, condicionats per la contemplació successiva de la manipulació de masses a gran escala del règim hitlerià i la poderosa influència de la publicitat en les formes de vida dels EUA després de la Segona Guerra Mundial, van determinar que la inflació i sofisticació de les mediacions comunicatives i culturals havien produït una veritable «indústria elaboradora de la consciència». Aquesta capacitat de penetració i manipulació de les consciències a mans de les indústries de la comunicació i la cultura és segurament l'eix principal del pensament apocalíptic: l'adveniment d'una humanitat la consciència de la qual podria ser controlada i dirigida des de fora, des de la indústria. D'aquesta manera, qui controlés la indústria acabaria controlant unes consciències que ja no es podrien redimir elles mateixes. El subjecte-massa definitivament

alienat i objectivat per l'elit de la indústria. La fi de la lluita de classes i, doncs, de la història.

Però no es tracta d'indústries de la consciència. Ni llavors ni ara, a l'era digital. Es tracta d'indústries de l'experiència, que actuen sobre els fonaments de la construcció social de la realitat i densifiquen exponencialment les mediacions. Indústries que envolten els subjectes i els —ens— conviden a viure en parcs temàtics on tot és artifici i tot s'organitza en bombolles de referències gestionades per algorismes que acumulen les nostres dades i interpreten i reproduïxen els nostres gustos i devocions.

Els llenguatges

El 1968, Ferruccio Rossi-Landi (1921-1985) va proposar una mena d'economia política de la comunicació a *Il linguaggio come lavoro e come mercato. Una teoria della produzione e dell'alienazione*, a partir de la noció de «treball lingüístic». En aquesta mateixa obra també abordava la relació entre els llenguatges —parlava especialment de llengua— i la consciència. Parafrasejant-lo, diríem

que els llenguatges no són l'origen de la consciència sinó, més aviat, la forma en la que la consciència existeix. Potser la nostra consciència és d'una complexitat i flexibilitat que desborda qualsevol possibilitat d'inventariar-la, però quan es manifesta o volem expressar-la ho fem a través dels llenguatges/llengües disponibles. Afirmació que podríem situar molt a prop de la sentència del filòsof Ludwig Wittgenstein (1889-1951): «els límits del meu llenguatge constitueixen els límits del meu món».

Cada llenguatge, cada sistema de signes dels que poblen l'espai de les mediacions, és una plataforma de possibilitats expressives però, al mateix temps, ens marca els límits d'allò que serem capaços d'expressar. De fet, la majoria de les revolucions culturals han estat condicionades pels esforços d'extensió i de flexibilització dels llenguatges disponibles, de desbordar-ne els límits; de manera que, després de la revolució, amb aquells llenguatges actualitzats es pogués arribar a dir allò que just una mica abans d'aquella revolució encara no podia ser dit o evocat. Pensem mitjançant els nostres llenguatges i el coneixement i domini que n'arribem

La majoria de les revolucions culturals han estat condicionades pels esforços d'extensió i de flexibilització dels llenguatges disponibles per desbordar-ne els límits

a tenir. Si aquests llenguatges fossin molt més versàtils, podríem pensar la realitat de manera més complexa i precisa. Però els llenguatges marquen llindars, límits. Per això, en bona mesura, el progrés de les arts té un dels eixos principals justament en poder, coneguts els mitjans expressius existents, eixamplar-ne les possibilitats i explorar-ne de nous.

Els llenguatges són decisius per a la nostra condició de subjectes. És mitjançant aquests llenguatges que creem un «jo», capaç d'associar-se i cooperar amb els altres. Però, com que no disposem d'una consciència prèvia a l'aprenentatge dels llenguatges —que són sempre socials encara que els usem individualment—, els donem per descomptats. I perdem la perspectiva de fins a quin punt aquests llenguatges són l'instrument que permet que la consciència pròpia sigui construïda i percebuda, i que la cultura pugui ser compartida, desenvolupada i acumulada.

Les extensions dels sentits

També a la dècada de 1960, Marshall McLuhan (1911-1990) va tenir

unes quantes intuïcions genials. A banda de l'eslògan més impactant i citat —«el mitjà és el missatge»— també va formular una proposta d'aproximació als mitjans de comunicació que encara resulta de molta utilitat. Ens va convidar a concebre els mitjans com a extensions dels nostres sentits. Un modest aparell de ràdio, en aquesta sala i ara mateix, podria captar unes quantes desenes d'emissores. L'aparell de ràdio no crearia ni seria l'origen del so. Els sons ja són aquí, envoltant-nos, en ones que es barregen amb les d'una pila de canals de televisió. Però sense els aparells adequats no podem percebre'ls, perquè les nostres limitades terminacions sensorials no poden captar-los directament. Nosaltres només captem el so d'unes determinades freqüències. Hi ha animals capaços de percebre vibracions d'ones que queden fora de l'abast dels humans; de la mateixa manera que uns altres animals poden captar registres de color que se'ns escapen. Però nosaltres ens hem proveït d'instruments que ens permeten eixamplar els llindars de les nostres percepcions fins a millorar-ne el rendiment.

Microscopis i telescopis ens han descobert universos que desconeixíem. I de la mà d'aparells de gravació i manipulació, d'emissors i receptors, audíofons, amplificadors, ulleres de visió nocturna, exoesquelets, pròtesis i dispositius de tota mena hem multiplicat les nostres possibilitats de connectivitat —superant antigues barreres de distància i temps— i d'accés a les fonts d'informació, de coneixement i de cultura. Les nostres terminacions sensorials són molt restrictives i, de fet, el nostre cervell també. Però hem procurat transcendir i desbordar aquestes limitacions amb el suport de la tecnologia. De fet, una de les característiques definitòries de la nostra època és que ens hem dotat de dispositius que ens permeten condicionar i eixamplar el camp de la nostra experiència. La tecnologia ens ha permès corregir i «millorar» les nostres percepcions; i també optimitzar els procediments d'emmagatzematge i les metodologies d'anàlisi. El processament d'enormes quantitats de dades, l'avenç en el camp de l'edició genètica, les nanotecnologies, la robòtica, els algorismes capaços de reprogramar-se autònomament, la Intel·ligència Artificial..., van passant de la

Els ordinadors i el conjunt de dispositius, pròtesis i artefactes que el desenvolupament tecnològic ens va posant a l'abast ens obren enormes possibilitats d'expansió de les nostres capacitats de percepció sensorial i de processament i anàlisi

ciència-ficció a la vida quotidiana. Un dels camps de creixement principals del macrosector de l'educació, la informació, el coneixement i la cultura és el de la producció de realitats i experiències virtuals, cada vegada més complexes i sofisticades.

Mentre continuen les dificultats per trobar respostes adequades als reptes que plantegen el canvi climàtic i el gir energètic, o la lluita contra les desigualtats, sembla que en els propers anys hi haurà una acceleració en el desenvolupament de les tecnologies i les indústries de la «realitat». Mai abans havíem tingut una perspectiva tan a curt termini de poder-nos convertir en ciberhumans: síntesi de natura i cultura. La intervenció i la modificació del cos humà acumula una certa tradició, des de les tasques de reparació —malformacions, substitució d'articulacions, transplantaments...— fins al negoci de la cirurgia estètica o la disciplina especialitzada de l'esport i el *bodybuilding*. La intervenció sobre la ment i la incidència en el seu funcionament, ha suscitat també un ventall prou ampli d'experiències —des dels electroxocs i les teràpies repressores, a l'ús intensiu de fàrmacs o els

tractaments psicològics i psiquiàtrics. Però ordinàriament les palanques de modificació extensiva de les ments han apuntat als espais de mediació als que ja ens hem referit.

Steve Jobs (1955-2011) solia relatar l'impacte que li havia causat, quan tenia 12 anys, un article de la revista *Scientific American* que mesurava l'eficiència dels éssers vius en els seus desplaçaments. Un quadre comparatiu assenyalava que l'animal més eficient era el còndor que, amb les ales desplegades, aprofitava els corrents d'aire i feia grans distàncies amb el mínim desgast. Jobs explicava que havia buscat on sortien els humans i els havia trobat a la part baixa del quadre. Però també va veure que algú s'havia pres la molèstia de recalcular les dades referides als humans quan anaven en bicicleta. Llavors, els humans en bicicleta s'enfilaven al quadre fins a la màxima eficiència, per damunt del còndor. Així es va adonar que els humans érem «*tool builders*», constructors d'eines. I amb aquella referència al cap, quan amb Steve Wozniak (1950) van posar en marxa Apple i els seus primers ordinadors, va tenir clar des del primer dia que el que havien de

construir eren les «bicicletes per a la ment». Els ordinadors i el conjunt de dispositius, pròtesis i artefactes que el desenvolupament tecnològic ens va posant a l'abast ens obren enormes possibilitats d'expansió de les nostres capacitats de percepció sensorial i de processament i anàlisi.

Ningú posa en dubte que les TIC i els desenvolupaments associats ens proporcionen noves possibilitats d'exemplament de la nostra experiència del món i la vida. Una altra cosa és obrir el debat a propòsit de quins són els costos i quines les contrapartides que ens comporta tot plegat; què guanyem i què perdem respecte a les èpoques anteriors. Quines eren les velles servituds i quines són les noves. Però avui el tema proposat fa referència a si aquesta experiència augmentada es correspon amb unes potencials formes augmentades de consciència.

Xarxes, algorismes i bombolles

Enmig del canvi propiciat pels efectes de les aplicacions de les tecnologies de la comunicació en les nostres vides, patim una crisi del sistema

La informació ha esdevingut la primera matèria i la mercaderia principal que dona nom al sistema social que compartim

tradicional d'informació i comunicació. La irrupció d'internet, coincidint amb la digitalització i la culminació de la convergència entre telecomunicacions, informàtica i audiovisual, ho ha capgirat tot. No només ha obligat les indústries musical o cinematogràfica —i al capdavant totes les indústries culturals— a replantejar-se radicalment el seu funcionament, sinó que ha precipitat un canvi d'hàbits, més agut entre les generacions més joves.

Entre aquests nous hàbits hi té un paper destacat la presumpció que l'accés a la informació, sobtadament tan abundosa i accessible, pot ser o ha de ser gratuïta. Això ha determinat que a tot arreu, i també aquí, la major part de la població s'hagi acostumat a consumir «només» informació i continguts gratuïts. Estem disposats a pagar la cervesa, l'hamburguesa o el cafè, però en canvi no creiem que calgui pagar per l'aliment que nodreix de materials la nostra ment i la nostra consciència; la font de referències per a l'actualització permanent del «jo». Que en plena «era de la informació» tinguem la descua de considerar que per pensar el món i la vida en tenim prou

amb l'allau de deixalles informatives que ens arriben sense cap cost aparent és com a mínim desconcertant.

La informació ha esdevingut la primera matèria i la mercaderia principal que dona nom al sistema social que compartim. Per això hi ha tantes corporacions i grups de poder interessats a invertir recursos i proporcionar-nos la informació que triem i en la forma que a ells més els convé. Tota la informació que no paguem directament nosaltres, o a través dels nostres impostos —mitjans públics—, ens arriba gratuïtament perquè hi ha algú altre disposat a pagar-la per poder-la condicionar. És el preu que paguen per garantir-se la influència; i la propagació de la seva escala de valors i les seves concepcions. La concentració de la capacitat d'influir en l'agenda mediàtica i en els discursos dominants sobre l'actualitat, facilitada per la píndola de la gratuïtat, és indissociable de la crisi de les democràcies i de l'emergència dels nous populismes i autoritarismes.

Qui no té accés regular a una informació rigorosa i contrastada, a un ventall plural de propostes

d'interpretació i anàlisi, difícilment pot arribar a projectar una mirada crítica sobre el seu entorn i comportar-se com una persona lliure i públicament compromesa. Sense un sistema d'informació i comunicació de qualitat no hi ha qualitat democràtica. Per això és tan important el paper dels mitjans públics. Quan el sistema informatiu i el treball periodístic es degraden se'n deriva la dificultat d'establir la importància relativa de cada fet, de discernir entre el que és real i provat del que és inventat o tòxic. La crisi dels mitjans convencionals, de la reputació del periodisme i de l'atenció crítica en la «lectura» del present ha facilitat que, a través de les xarxes socials, hagin proliferat els enganys i manipulacions de tota mena. Per això parlem tant de «fake news» i ens preocupen els comportaments electorals de sectors molt amplis de la població que acaben impulsant lideratges i moviments totalitaris. Els membres de l'Escola de Frankfurt es van alarmar en veure que Hitler podia guanyar unes eleccions. Ara ho estarien molt més, en veure com nous lideratges totalitaris aconsegueixen avals electorals per l'acció continuada dels conglomerats de la comunicació en la construcció de l'opinió pública.

Les nostres cerques a Google, a YouTube, o a Facebook, proporcionen una informació sobre nosaltres que els algoritmes emmagatzemen amb molta més precisió que la nostra pròpia memòria

Un altre efecte decisiu del nou ecosistema, articulat al voltant de les xarxes d'intercanvi de continguts, és l'atomització de la gent. La lectura d'un diari convencional, fins i tot limitada als titulars, o el seguiment d'un informatiu radiofònic o televisiu, suggereixen un recorregut seqüencial, ordenat, per la realitat; amb una orientació explícita. Qüestions i seccions referides a l'àmbit polític internacional, a l'economia, a la cultura, a l'esport, qüestions més pròximes i d'interès més local... Suggereixen un cert «ordre de lectura» i una «jerarquia» d'interès i d'importància relativa de cada tema en relació al conjunt. Proporcionen una il·lusió de mètode. Susciten una mirada organitzada, encara que simplificada i sovint esbiaixada, sobre el món.

Quan passem a dependre informativament de les xarxes, quan esdevenen l'única finestra des de la que contemplem l'exterior, el món deixa de ser un lloc ordenat. Els estímuls que ens reclamen atenció contínuament s'acumulen en un flux que no cessa. La tria i la pausa es fan molt difícils. En l'amuntegament, que barreja informacions certes, falses, comentaris i operacions d'intoxicació,

hi destaca sempre el més nou però sense donar-nos temps a pair-ho, perquè queda de seguida enterrat per allò últim encara més recent i més cridaner. El valor informatiu de cada peça es mesura per les quatre característiques clàssiques, ara exacerbades: l'actualitat, convertida en tota una ideologia; l'espectacularitat, el credo que permet acostar els relats de la realitat als canons de la ficció; la conflictivitat, perquè quan hi ha lluita i confrontació s'exciten les emocions i se'ns convida a prendre partit; i l'excepcionalitat, perquè l'inesperat, el sorprenent, allò que no passa mai, estimula la curiositat. Tot el que no disposa dels atributs que demanen aquestes quatre característiques queda fora del focus de l'atenció mediàtica i de les xarxes en general.

Això vol dir que, seguint aquests criteris, la normalitat quotidiana de la gent comuna, la realitat del 99% de la nostra activitat no és ni serà mai objecte d'interès per a la majoria dels mitjans de comunicació. Però, com que les nostres idees sobre la marxa del món i de la vida es nodreixen principalment amb els materials dels mitjans i les xarxes, resulta que acabem arribant a conclusions i fent-

nos criteri, fins i tot respecte al valor relatiu i l'interès de la nostra vida particular, atenent només a allò recent, espectacular i conflictiu que no passa quasi mai. No sembla una opció massa intel·ligent. Que deu milions de funcionaris facin bé la seva feina cada dia durant anys no mereix cap atenció especial. Però si un d'ells incorre en alguna mena de corrupció, això és evidentment notícia i se'n derivarà una sospita sostinguda i generalitzada sobre el paper del funcionari.

Però un problema encara més greu que l'anterior és que, mitjançant el registre que sovint ens exigeixen els mitjans gratuïts i les xarxes, els seus algoritmes van processant informació sobre els nostres gustos i interessos o les nostres relacions. Les nostres cerques a Google, a YouTube, o a Facebook, proporcionen una informació sobre nosaltres que els algoritmes emmagatzemen amb molta més precisió que la nostra pròpia memòria. Aquestes dades no només ens converteixen en la mercaderia que administren les grans companyies propietàries de les xarxes «gratuïtes» per enriquir-se, sinó que habiliten els algoritmes perquè ens facin propostes a partir de les cerques o peticions

Amb aquesta orientació de les informacions, els temes, les inclinacions i els desitjos, els filtratges dels algoritmes van construir unes bombolles invisibles, autoreferents, al nostre voltant

anteriors i seleccionin per a nosaltres una publicitat que no hem demanat, però que té en compte els nostres perfils i preferències. Amb aquesta orientació de les informacions, els temes, les inclinacions i els desitjos, els filtratges dels algoritmes van construir unes bombolles invisibles, autoreferents, al nostre voltant. D'aquesta manera, es reforça la tendència a relacionar-nos amb la gent que pensa com nosaltres, a escoltar sempre la mateixa música, a rebre recomanacions de la mateixa mena de llibres. Aquests universos-bombolla, o guetos-bombolla, són el resultat d'haver cedit als algoritmes la funció de filtre i, encara més important, la funció prescriptora que tradicionalment exercien les nostres fonts especialitzades de confiança i les nostres amistats. Al 2017, Eli Pariser (1980) va ser un dels primers autors en abordar amb penetració aquesta qüestió a *The Filter Bubble*.

Tecnologia alienadora o emancipadora

La comunicació social s'ocupa preferentment de construir organització — el sistema nerviós de les societats—,

de garantir la circulació de significats —la semiosi social— i, com ja he exposat, de materialitzar la connexió entre l'experiència i la consciència dels subjectes.

Les tecnologies de la comunicació de «l'era de la informació» han precipitat molts canvis en relació amb l'organització social. Hem vist incrementades i facilitades les possibilitats de connectivitat, per exemple. Però, en contrapartida, quan ens convoquem i trobem a la plaça, no acabem de saber què tenim en comú. Tradicionalment, succeïa el contrari: sabíem què ens unia, però ens costava contactar. Això condiciona la gramàtica mobilitzadora dels nous moviments socials d'arreu.

En paral·lel, també ha canviat la forma predominant de circulació de significats. Entre altres raons pel paper de filtre i l'automatització de les respostes d'uns algoritmes que ja disposen d'una capacitat i una versatilitat sorprenents. Si cadascú de nosaltres anem als respectius ordinadors i formulem al cercador de Google la mateixa pregunta, tots i totes a l'hora, obtindrem quasi a l'instant respostes particularitzades

i diferents propostes de consulta. Perquè l'algoritme de Google sap, o té la ferma pretensió de saber, què és el que li convé o li escau a cadascun dels nostres perfils. Ens trobem davant d'una força de programació social immensa, capaç de dirigir la nostra atenció i d'influir eficaçment en la producció i la difusió social de significats. Capaç d'incidir, doncs, en la connexió entre l'experiència i la consciència de les persones que hi recorren i se'n serveixen. No es tracta de cap maniobra subtil i discreta. Els nostres vells hàbits de consulta de fonts i de cerca d'informació han estat reemplaçats en ben poc temps. Al respecte, i per avaluar la celeritat d'aquest desplaçament de rutines, només cal observar la diferència en l'agilitat d'acomodament que mostra la població més jove en comparació amb la més gran. El salt ja ha sigut considerable i som tot just a l'inici de la fase d'acceleració. I ja costa separar els nous comportaments socials que aquest salt ha suscitat, de la crisi dels models de democràcia i les concepcions de l'espai públic tradicionals.

Els canvis que afecten l'experiència, perquè tinguem una percepció més

De la qualitat de les interfícies i les connexions que aconseguim entre els nostres sistemes neuronals i la Intel·ligència Artificial en derivarà la possibilitat de formes de consciència augmentada

completa i precisa —augmentada— del món i de la vida, involucren bàsicament el cos. Operen sobretot, com ja hem assenyalat, a partir del que McLuhan descrivia com les «extensions dels nostres sentits», eixamplant i desbordant els llimits de la nostra percepció sensorial. El nostre *hardware* biològic té a disposició unes pròtesis i extensions que li permeten trencar els vells límits i que podem anar millorant. I algunes intervencions per tractar afeccions o deficiències greus assenyalen camins practicables per accedir a la condició de ciberhumans.

Els canvis referits a l'elaboració de la consciència remeten més aviat a la ment, als procediments de la intel·ligència. De fet, les nostres percepcions són «construïdes»; són pròpiament, en expressió d'Oliver Sacks (1933-2015), «*perceptual hypotheses*» amb les que els nostres cervells juguen i treballen. El biòleg i premi Nobel Gerald Edelman (1929-2014), considerava cada percepció com un «acte de creació». El cervell és l'òrgan principal del maquinari corporal on tenen lloc els diàlegs entre les neurones i el processament de dades i emocions. Però ara hem d'incorporar també a

l'inventari les prestacions cada dia més rellevants de la Intel·ligència Artificial. La clau de volta immediata del seu aprofitament sembla que seran les interfícies entre aquesta tecnologia i les nostres ments. De la qualitat de les interfícies i les connexions que aconseguim entre els nostres sistemes neuronals i la Intel·ligència Artificial, és a dir, entre el sistema neuronal intern i el sistema neuronal extern, en derivarà la possibilitat de formes de consciència augmentada.

Particularment, em represento la «consciència augmentada» com la possibilitat efectiva de comptar amb elements externs a les tradicionals «bases biològiques de la consciència» i, en conseqüència, de poder procedir a la reespecialització de les nostres ments. Fins ara, al llarg de la història, la humanitat ha dedicat una gran atenció i esforç «mental» a la catalogació, a l'emmagatzematge, a la memorització de fragments d'informació o a la gravació d'estímul que ens podrien ser útils la resta de la vida. Ens expliquen els experts que hi ha unes quantes funcions cerebrals que gairebé estan intactes des de fa molts milers d'anys. Si fóssim capaços, doncs, d'alliberar espai al nostre cer-

vell perquè tinguéssim dispositius externs en els quals dipositar arxius de memòria d'ús poc freqüent, podríem orientar el nostre cervell a explorar altres capacitats que fins ara no hem necessitat. Sabem que el cervell és d'una notable plasticitat i això explica que algunes de les seves parts puguin ocupar-se de funcions diferents de les suposadament predisposades. Edelman, per entendre el funcionament del cervell humà, proposava la imatge d'una orquestra de neurones sense director que tocava la seva pròpia música. El que plantejem aquí és la possibilitat que molts músics de l'orquestra puguin tocar diversos instruments.

Quan la ciència-ficció ha parlat de les potencialitats del cervell humà ha procurat atribuir-li propietats «extra-sensorials» o «paranormals»; o bé ha elucubrat sobre els efectes d'algunes drogues o tractaments que n'augmentaven les capacitats. Ara mateix, però, sembla clar que el centre d'interès cal situar-lo en la relació de complementarietat entre els nostres cervells i la Intel·ligència Artificial.

Els eixos de qualsevol hipotètic salt evolutiu actual o immediat se situen

El dubte que es planteja és si serem socialment i políticament capaços de controlar el desplegament d'aquestes tecnologies i de la Intel·ligència Artificial perquè acabin esdevenint realment un instrument al nostre servei i no una amenaça

en els camps de la tecnologia genètica i de les tecnologies de la comunicació. En el cas de comunicació, l'opció mostra una doble via. La primera, l'eixamplament de l'experiència a través dels nous dispositius i pròtesis de la revolució digital. La segona, pel recurs adequat a la Intel·ligència Artificial que faci possible assajar formes de consciència augmentada. El dubte que es planteja és si serem socialment i políticament capaços de controlar el desplegament d'aquestes tecnologies i de la Intel·ligència Artificial perquè acabin esdevenint realment un instrument al nostre servei i no una amenaça. La qüestió és qui governa aquesta transició. Si ens convertim cada vegada més en subordinats de les tecnologies i de la Intel·ligència Artificial, o en els seus amos. Si posem per davant el benefici de les companyies i assumim el dictat dels nuclis de poder, o imposem l'atenció preferent als interessos generals.

Som enmig d'un salt evolutiu especialment significatiu?

En la seva trilogia sobre la societat de la informació, Manuel Castells

(1942) suggeria que, en aquesta època, la cultura havia aconseguit absorbir la realitat sencera. Que tota la realitat s'havia fet cultura i que, finalment, aquesta s'havia imposat en la seva tensió amb la natura fins apropiat-se'n, encara que fos al preu de destruir-la. Per això es preguntava si la cultura s'havia separat de les seves bases materials. La resposta que ell segur que comparteix és que no. Que ni la cultura ni la consciència no es poden haver deslligat de l'experiència, que és el seu fonament. I que l'emancipació de la cultura està relacionada amb la bona gestió dels recursos que ens permetran eixamplar l'experiència del món i de la vida, i contindran la possibilitat de desenvolupament de formes de consciència augmentada.

La generació elèctrica, en el lapse d'una generació, va canviar els seus horaris, les feines, l'alimentació, la moda, l'estil de vida, la moralitat, la higiene, la salut... les formes de vida. Una gran transformació. Van posar fi a la *belle époque* i van ingressar en la segona modernitat. Però les repercussions socials del canvi tecnològic actual em semblen encara més substancials i radicals. El pas de la

primera modernitat a la segona va suposar la irrupció de noves concepcions del món i nous comportaments. L'adaptació multitudinària a aquells canvis va generar problemes nous, fins i tot noves patologies. Però els canvis organitzatius actuals i la sacsejada que reben les actituds i els sistemes de valors i de creences heretats del segle XX em semblen encara més profunds. Sobretot considerant que tot just s'han iniciat, ja han obert fractures generacionals importants i ja han omplert de desconcert i desorientació les principals factories de sentit.

Malgrat les manifestacions de resistència, de vegades dogmàtiques i violentes, fa la sensació que les religions, els sistemes creences i els grans relats que han procurat donar sentit a la nostra vida en l'era analògica, no acaben de funcionar per a les generacions més joves i més acomodades a la nova realitat. Veurem si, sense renunciar als nostres patrimonis culturals ni a les formes de mediació tradicionals entre «experiència i consciència», som capaços de bastir unes polítiques públiques que condicionin l'evolució de la ciència i la tecnologia. Unes

Sense renunciar als nostres patrimonis culturals ni a les formes de mediació tradicionals entre «experiència i consciència», hauríem de ser capaços de bastir unes polítiques públiques que condicionin l'evolució de la ciència i la tecnologia

polítiques públiques que proposin agendes socials agosarades, i imposin prioritats i reptes a la ciència i al desenvolupament tecnològic perquè es posin al servei dels drets i llibertats de la ciutadania. Unes polítiques que comprometin la missió de la innovació tecnològica perquè, per comptes d'inserir-nos en universos artificiosos farcits de parcs temàtics per evadir-nos, es posi al servei de l'emancipació de les nostres consciències i la comprensió crítica de la realitat del món i de la vida. ■